

Két keréken Afrikán át Kazimierz Nowak: *Kerékpárral és gyalog a fekete földrészen át*, Publikon Kiadó, Pécs, 2014.

Ha Afrika kapcsán a lengyelek jutnak eszünkbe, elsőként természetesen a nemzetközi hírű és számos, magyarul is olvasható könyvből jól ismert Ryszard Kapuściński (1932–2007) neve íródik fel emlékeztünk képernyőjére. A Nobel-díjra is felterjesztett kiváló tényfeltáró dokumentarista – amint A. Gergely András is írja – „»Afrika-vírusát« igazából 1958-ban szerezte meg, amikor a *Politika* című hetilap munkatársaként megérkezett Accrába, Ghána fővárosába, mit sem sejtve arról, hogy soha többet nem tudja majd ténylegesen elhagyni ezt a kontinenst...”

Az „Afrika szerelmesévé” válás a lengyelek esetében azonban sokkal korábban kezdődött. Így a magyarra fordított utazási irodalomból is ismerjük például Ferdinand Antoni Ossendowski (1876–1945) nevét, aki mellest hosszú időn át a Lengyel Földrajzi Társaság elnöke volt, és afrikai témájú, máig nagyhatású és maradandó olvasmányélményt nyújtó könyvei is (*A sivatag népe. Utazás Marokkón keresztül*, 1928; *A Szahara lelke. Utazás Algérián és Tuniszon keresztül*, 1929; *A nap rabszolgái. Kutatóutam a legsötétebb Afrikában*, 1–2. kötet, 1931) hozzáférhetőek nyelvünkön.

A lengyelek Afrika iránti érdeklődésének, vonzódásának, utazási irodalmuknak – nemzetközi összehasonlításban is szinte példa nélkül álló – újabb dokumentuma jelent meg a közelmúltban magyar fordításban, *Kerékpárral és gyalog a fekete földrészen át* címmel. A magas szakmai színvonalat tükröző, nyelvi szempontból gondosan szerkesztett, szép kiállítású kötet szerzője Kazimierz Nowak (1897–1937), aki az első világháború után Poznańban talál otthonra; hivatali állást vállal, családot alapít, és kerékpáron járja be Lengyelországot. Azután – állása elvesztése után – „gépére” ül, európai körutakat tesz (1925–1927), hogy tudósítónak és fotográfusként tartsa el a családját, majd eljut egészen az észak-afrikai Tripolitániáig. Egy időre – betegségek és az anyagiak okán – visszakényszerül Lengyelországba, de közben készül a nagy útra: 1931 novemberében indul el Afrikába, ahol öt éven át több mint 40 000 kilométert kerekedik vagy gyalogol (illetve 3000 km-t lóháton tesz meg), eközben levelek tucatjait küldi haza kora-

beli újságoknak, és mintegy 10 000 fényképet készít. És 1936 decemberében lép ismét hazája földjére. Majd egy évre rá tüdőgyulladásban meghal...

Jelen kötet lényegében rekonstrukció, amelynek alapanyagául a korabeli sajtólevelek, illetve a különféle kiadások (eddig nyolc) szüneteiben előbukkanó, a leszármazottak által megőrzött újabb dokumentumok szolgálnak. Létrejött a feladatba megszállottan „beleszerelmesedett” (és a művet folyamatosan bővítő) szerkesztő, Łukasz Wierzbicki lelkes munkájának köszönhető. A 150 oldalas első kiadás nyomán kikerekedett, immár 431 oldalas mű külön értéke a gazdag fotóanyag, amely csak a legjobb néprajzi szakirodalom szintjén értékelhető. Hiszen a hallatlanul szerény eszközökkel rendelkező Nowak nem a protokolláris, hanem a hétköznapi, a hihetetlenül szegény „hagyományos Afrikát” fedezi fel és tárja elénk. Ez akkoriban csak a legkiválóbb korabeli terepmunkások fotográfiáin jelenik meg. Nowak körülményeit jól jellemzi egyébként a következő jelenet: a csontsovány, kolduskinézetű lengyel zsebét egy alkalommal sivatagi rablók tömik meg banánnal és datolyával.

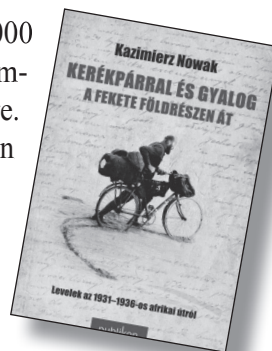
A kötethez fűzött kiadói megjegyzés egy mondatát idézem:

„Kazimierz Nowak riportjainak néprajzi, természetrajzi, történelmi és földrajzi anyaga felbecsülhetetlenül gazdag. Hisszük, hogy születni fognak Nowak expedícióját feldolgozó tudományos munkák.”

A továbbiakban mint a kiadó által közvetve „megszólított” etnográfus két néprajzi érdekű és értékű mozzanatra szeretném felhívni a figyelmet – némi kommentár kíséretében.

A XX. század első feléből származnak a beszélő dobokról (az üzenetközvetítés e hagyományos, ugyanakkor igen hatásos eszközeiről) szóló első érdemleges leírások. S íme, mit ír Nowak:

„...A tamtam dobok monoton hangja nekünk ugyan egyformának tűnik, a néger mégis kihallja belőle a különbségeket. Meghalt valaki a falunkban – közli vele a tőle tíz kilométerre lévő tamtam. A falutól északra pedig megérkezett az adószedő – adja hírül a messzeségnek a kivájt fatörzsre feszített antilopbőr, amelyet egy öreg és meglehetősen süket néger csapkod kegyetlenül. Egy maroknyi fiatal veszi őket körül, figyelik a kézmozdulatokat és a szokatlan

hangokat. Ezek a kis legénykék most tanulják a távolba beszélés művészetét...”

Hadd említsem meg az egyébként jól ismert tény: a második világháború végéről beszélő dobok útján 24 órán belül (előbb tehát, mint Európa) értesült az egész földrész... Nowak leírása pedig (a harmincas évekből) majdnem pontos. Talán egyedül csak a *szokatlan* jelző félrevezető, ugyanis a dobhíradás az afrikai településeken mindennapi jelenségnek számított és számít – természetesen a falu apraja-nagyja számára egyaránt.

Mint ismeretes, kétféle technika létezik a dobbal való beszédutánzás létrehozását tekintve. Az egyik: a játékos a homokóra alakú dob bőrét feszítő húrokat a hóna alatt szorítja-ereszti, s így szinte a beszéddel azonos „hanglejtést” képes létrehozni; a másik: két vagy inkább három különféle hangmagasságú dobon afféle hanglejtést utánzó morzejelekkel utánozza a beszédet. Ez utóbbi technika szolgál valójában a dob-üzenet eszközével, mivel az ehhez használatos instrumentumok hangja jóval erőteljesebb. S hogyan jut át az üzenet a nyelvek változatán? A szomszédos települések népe általában három-négy rokon vagy hasonló nyelvet is ismer, az üzenet távolodva fordítódik is (!). Ami a technikák eltanulását illeti, az pontosan úgy zajlik, ahogyan azt Nowak felidézi: megfigyeléssel, majd próbálkozások sorával.

Alig néhány oldallal később viszont a sokáig *történelem nélküli* népeknek vélt afrikai törzsi kultúra múltja elevenedik meg a lengyel „bringás” utazó leírásában:

„A néger törzseknek megvannak a maguk történelemtanárai. Egy-egy ilyen tanár – bár írni-olvasni nem tud – csodálatra méltó jártassággal rendelkezik. Esténként a falvakban a sok fiatal körülüli a tábortüzet, az idősebbek pedig mesélnek nekik a törzs múltjáról – a kudarcokról, háborúkról, járványokról, felmelegetik az árulókat, a gyávákat, és hogy miként haltak szörnyű halált becstelenségük miatt; de elsősorban mégis a hősekről mesélnek, akiket csodálat és tisztelet illet.

Az ifjak figyelnek, magukba fogadják az elbeszélte bölcsességeket, lélekben nemesednek – egységes apró nemzetté kovácsolódnak. Amikor pedig az egyik ta-

nító meghal..., a helyét új mester foglalja el, aki ezt az élő tudást birtokolja. Így szállnak nemzedékről nemzedékre a legendák, mesék – meg a ténylegesen megtörtént események.

Napjainkban, amikor a tudósok lassanként nekifognak a néger világ írott történelmének megalkotásához, csakis ezeket a történeteket vehetik alapul...”

Két gondolat feszeng az itt idézett sorok kapcsán a recensensben. Egyrészt a napjainkra oly népszerűvé vált *szóbeli történelemkutatás* jelentősége (ezek szerint az *oral history*nak, mondjuk hazánkfia, Torday Emil mellett, Nowak is korai előfutára – ráérzésével, illetve megfigyelésével). Ez a Magyarországon is teret hódító új diszciplína kissé ellentmondásos, „féloldalás”, hiszen az európai emlékezeti kultúra vizsgálata (lásd Jan Assmann) inkább a társadalompszichológia, semmint a történettudomány tárgykörébe tartozik. Az Amerikai Egyesült Államokba elszármazott világhírű belga professzor, Jan Vassina által fémjelzett történelmi módszer lényege viszont az, hogy csak a tisztán szóbeli kultúrákban érvényesül az adott esetben akár sok évszázaddal korábbi események szóbeli megőrzése; az írásos kultúrákban, pontosabban az írásosság megjelenését és térhódítását követően, a szóban megőrzött történelmi hagyomány összetöredezik, és elvész.

Másrészt a régi történetek megőrzése és felidézése sok esetben azt a „jelenségtömeget” takarja, amelyet a „Homérosz Afrikában” megfogalmazással tudnék a leginkább jellemezni. Nálunk még alig ismert tény: az afrikai szájhagyományok rendkívül gazdagok hősi eposzokban (lásd többek között a magyarra fordított manding Szungyata-eposzt). És – Nowak korai előjelzésének megfelelően – az elmúlt évtizedekben a „műnemek királynőjének” is nevezett verses elbeszélő forma típusainak tucatjait hozták fényre a folklorkutatók.

Összességként megállapítható: Nowak „helyzetjelentései” – összhangban az idézett kiadói megjegyzéssel – különféle szakterületeket érintő adalékok százait foglalják magukba, amelyek, ahogy talán szerény példáimból is kitűnt, megérdemelnék az alaposabb elemzést.

Biernaczky Szilárd